

PAPER DETAILS

TITLE: Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki es degeri olmayan duygu fiilleri

AUTHORS: Mustafa Said ARSLAN

PAGES: 170-179

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1442719>

10-Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki eş değeri olmayan duygu fiilleri¹**Mustafa Said ARSLAN²**

APA: Arslan, M. S. (2020). Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki eş değeri olmayan duygu fiilleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 170-179. DOI: 10.29000/rumelide.839156.

Öz

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte Türk lehçeleri ile ilgili araştırmalar hız kazanmış, Türk lehçeleri konuşan ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasî ve kültürel alanlarda iş birliği artmıştır. Özellikle ortak bir tarihî geçmişin üzerine kurulu Türk devletleri arasındaki bağ günden güne güçlenmiştir. Bu bağların kuvvetlenmesinde en önemli adım lehçeler arası aktarma çalışmalarıdır. Lehçeler arası aktarmalar, bir lehçe konuşurlarının öbür lehçeyi öğrenmeleri konuları başta olmak üzere bir dilin farklı lehçelerini konuşanlar arasında kurulacak her türlü ilişkilerde kelimeler ve cümleler arası eş değerlik dikkat edilmesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Türkçesine Oğuz grubu Türk lehçelerinden sonra en yakın lehçelerden biri sayılabilecek olan Özbek Türkçesindeki eş değeri olmayan duygu fiilleri bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Genellikle kullanıldığı lehçenin kültürüne ait kelimelerden oluşan eş değeri olmayan kelimeler lehçeler arası aktarmalarda büyük sorunlar ortaya çıkarabilmektedir. Lehçeler arası aktarmalar dahil ortaya çıkabilecek anlam karmaşasını önlemek amacıyla lehçeler arası eş değerlik çalışmalarına önem verilmelidir.

Anahtar kelimeler: Özbek Türkçesi, eş değerlik, duygu fiilleri, yalancı eş değerlik

Non-equivalent verbs of emotion in Turkey Turkish and Uzbek Turkish**Abstract**

Following the collapse of the Soviet Union, studies on Turkic dialects has gained momentum. Economic, social, political, and cultural cooperation between countries where Turkic dialects are spoken has increased. The bond between Turkic states built on a common historical past in particular is growing stronger day by day. Translation studies between dialects is the most important step in reinforcing that bond. Equivalence between words and sentences is an issue that should be considered in any kind of potential relationships between speakers of different dialects of a particular language, especially in subjects of translation between dialects and speakers of one dialect learning the other dialect. The subject of this study is non-equivalent verbs of emotion in Uzbek Turkish, the closest Turkic dialect to Turkey Turkish after the Oghuz Turkic dialects. Non-equivalent words, which are generally exclusive to the culture of the dialect in which they are used, can cause major problems in translation between dialects. Importance should be attached on inter-dialectal equivalence studies in order to prevent any potential ambiguity including translation between dialects.

Keywords: Uzbek Turkish, equivalence, verbs of emotion, false equivalence

¹ Bu makale yazarın doktora tezindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

² Öğr. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi, TÖMER (Kastamonu, Türkiye), msarslan@kastamonu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0640-747X [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 12.10.2020-kabul tarihi: 20.12.2020; DOI: 10.29000/rumelide.839156]

Giriş

Zeynep Korkmaz'ın “bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen kelime” (Korkmaz, 1992: 61) olarak açıkladığı fiiller, araştırmacılar tarafından farklı ölçütler temel alınarak çeşitli sınıflandırılmalar yapılmıştır. Araştırmacıların bir kısmı anlam, bir kısmı fiillerin gerçekleşme şekli, bir kısmı da fiillerin biçimlerini ölçüt olarak benimsemiş ve bu nedenle farklı fiil sınıflandırmaları ortaya çıkmıştır. Mental fiiller de bu fiil sınıflandırma denemeleri sonucunda ortaya çıkmış bir fiil türüdür. Fiillerin sınıflandırılması çalışmalarında görülen algılama/akıl/duygu/ifade gibi farklı ancak düşünce etrafında birleşen fiillerin olması gerektiği düşünülmüştür. Bu sınıflandırmaların hepsinde farklı adlandırmalarla olsa da mental fiillerden bahsedilmiştir. (Hirik, 2018: 21)

Hirik'e göre mental fiiller “Duyu organları ile harekete geçen algının zihinsel süreci etkilemesi ve sonuçta çeşitli dönütlerin de verilmesini kapsayan, psikoloji temelli hareketleri ifade eden fiillerdir.” (Hirik, 2018: 22) Mental fiillerin bir alt basamağını oluşturan duygu fiilleri üzerine Türkiye’de çok fazla çalışma bulunmamaktadır.

Türkçe Sözlük'te duygu, “1. Duyularla algılama, his. 2. Belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim. 3. Önsezi. 4. Nesneleri veya olayları ahlaki ve estetik yönden değerlendirme yeteneği. 5. Kendine özgü bir ruhsal hareket ve hareketlilik.” şeklinde açıklanmıştır. (TDK, 2011)

Duygu kelimesi sözlük anlamı olarak açıkça görülse de karmaşıklığı sebebiyle tam olarak ifade edilmesi güç bir kavramdır. “İçinizdeki her duygu anılar ve içgüdünün, eğitim ve dış etkilerin, öğrendiklerinizin ve deneyimlerinizin, ilkel güdüler ve beyin yapısının karmaşık bir etkileşiminden oluşur.” (Sartorius, 1999: 50) Duygunun kesin olarak ifade edilememesinin sebebi karmaşık etkileşim sürecidir.

Şahin'e göre, heyecan ve duygu durumunu değerlendiren bilişsel durumlar kişilerde ve toplumlarda farklılık göstermektedir. Algı, biliş, dil ekseninde şekillenen duygular zihinde farklı şekillerde algılanır ve yorumlanır. Beden diline yansıdığı için gözlemlenebilen duygular olabileceği gibi gözlemlenemeyen duygular da vardır. Duyguların açığa çıkma durumları farklıdır. Bu fiziksel bir hareketle olabileceği gibi, kelimelerle de olabilmektedir. Bilişsel değerlendirmelere bağlı olarak duygular olumlu ya da olumsuzdur. Şahin, dildeki duyguyla ilgili fiillerin 1. Olumlu duygu fiilleri ve 2. Olumsuz duygu fiilleri şeklinde ikiye ayrılabilceğini söylemiştir. (Şahin, 2012: 233)

Yaylagül, duygu fiillerini anlam açısından 1. bütünsel davranış tepki fiilleri 2. olumlu duygu fiilleri 3. olumsuz duygu fiilleri olarak da gruplandırılabilceğini belirtmiştir. Ürk- (ürkmek), ayın- (korkmak, sakınmak, çekinmek), öbkälän- (öfkelenmek) gibi fiilleri bütünsel davranış tepki fiillerine örnek olarak göstermiştir. Yaylagül, bütünsel davranış tepkilerine giren fiiller için, kişinin uyarılara verdiği ani tepkiler ifadesini kullanmıştır. Yaylagül'e göre, bütünsel davranış tepki fiilleri, tehdit edici ve tehlikeli olarak algılanan bir durum karşısında kişinin ilk anda verdiği tepkileri gösterirken bu grupta değerlendirilecek olumsuz duygu fiillerinde daha uzun bir mental süreç söz konusudur. Sıgta- (yas tutmak), buñad- (kederlenmek), ökün- (pişman olmak) gibi fiiller olumsuz duygu fiilleri olarak kabul edilebilir. Säbin- (sevinmek), ögir- (memnun olmak, çok sevinçli olmak, sevinç duymak), mǎñilä- (neşelenmek), tapla- (arzu etmek, uygun bulmak) gibi fiiller olumlu duygu fiilleri olarak kabul edilebilir. (Yaylagül, 2005: 27-35)

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki Eş Değeri Olmayan Duygu Fiilleri adlı bu çalışmada duygu fiilleri olumlu, olumsuz ve yansız olarak sınıflandırılmıştır. Duygu fiillerinin sınıflandırılmasında daha ayrıntılı bir sınıflandırma mümkün olmasına rağmen çalışmada tespit edilen duygu fiillerinin eş değerlik açısından incelenmesinin amaçlanması dolayısıyla böyle bir sınıflandırma tercih edilmiştir. Duygu fiillerinin olumlu, olumsuz ve yansız olarak sınıflandırılmasında karşılaşılabilecek aksaklık bir duygunun kişiye göre, duyguyu ifade eden ya da duygudan etkilenen kişiye göre değişiklik gösterebilmesidir. Çalışmada incelenen duygu fiilleri genel bir değerlendirmeyle sınıflandırılmıştır.

Türk Dünyasında çeşitli tarihî ve siyasî sebeplerle birçok Türk Lehçesi veya yazı dili ortaya çıkmıştır. Bu lehçe veya yazı dilleri dil yapıları, morfoloji, ses bilgisi vb. açılardan olduğu kadar söz varlığı açısından da farklılıklar ve benzerlikler göstermektedir. Şüphesiz söz varlığının benzerlik ve farklılık göstermesinin temel sebepleri olarak tarih boyunca toplulukların bulundukları coğrafya dolayısıyla kurdukları ticari, siyasî, dinî ve kültürel ilişkiler gösterilebilir. Lehçeler arasındaki söz varlığının anlam açısından karşılaştırılması genel anlamda eş değerlik olarak değerlendirilebilir.

Eş değerlik sadece kelime eş değeri açısından değerlendirilemez. Kelime eş değeri yanında yapı biriminde eş değerlik, dizim yönünden eş değerlik, cümle yapısında eş değerlikten de söz edilebilir. (Uğurlu, 2011)

Kelime eş değeri (lexikalische Äquivalenz) terimiyle kaynak anlaşma birliğindeki bir kelimenin kavram alanıyla hedef anlaşma birliğindeki bir kelimenin kavram alanının birbirine eş değer veya denk olma durumu; bir başka deyişle birbiriyle örtüşmesi ifade edilmektedir. (Uğurlu, 2004: 31) Asker Resulov'a göre "Eş değer" (İng. equivalent) sözcüğü, Türkçeye Arapçadan gelen "muadil" kelimesinin karşılığı olup "değer yönünden birbirine eşit, denk olan" demektir. (Resulov, 1995: 916)

Mustafa Uğurlu, "Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değeri" başlıklı makalesinde Türk lehçeleri arasındaki eş değer kelimeleri üç bölümde ele almıştır. (Uğurlu, 2004: 31)

1. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede bir kelime eş değer olabilir: $1 \equiv 1$

Kaynak lehçedeki ve hedef lehçedeki kelimeler kavram alanı açısından tamamen ya da kabul edilebilir şekilde örtüşebilir. Bu durumda bire bir eş değerlikten söz edilebilir.

Bire bir eş değer kelimeler de kendi içinde üçe ayrılabilir.

a. Ses ve anlam yönünden aynı olan kelimeler.

b. Belli ses değişimlerine uğramış fakat aynı kaynaktan gelen ve anlam yönünden birbirine benzer olan kelimeler.

c. Ses ve yapı açısından farklı olan kelimeler. Bu gruba giren kelimeler farklı kaynaklardan da gelmiş olabilirler.

2. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede birden fazla kelime eş değer olabilir: $1 \equiv 1^n$

Kaynak lehçedeki bir kelimenin kavram alanını, hedef lehçede bir değil, ancak birden fazla kelimenin kavram alanı, tamamen veya kabul edilebilir bir şekilde örtebilir; bu durumda, "bire çok" eş değerlik

söz konusudur. (Uğurlu, 2004: 33) Bire çok eş değer kelimeler kendi aralarında aşağıdaki şekilde gruplandırılabilir:

a. Kaynak lehçedeki bir kelimenin, ses ve yapı bakımından aynı olan veya lehçeler arasındaki düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldiği bilinen şekli, hedef lehçede bulunabilir. Ancak bu iki kelimenin kavram alanları birbiriyle az bir oranda örtüşebilir. Burada, yukarıda belirtilen kabul edilebilir bir örtüşme de söz konusu değildir. Bire bir eş değer gibi gözükmelerine rağmen kavram alanları bakımından az bir oranda örtüşen kelimeler “yarım yalancı eş değer kelimeler”dir. Dolayısıyla, bu tür kelimelerde, kaynak lehçedeki kelimenin örtülmeyen kavram alanı için, hedef lehçede en azından başka bir kelime daha kullanılmak durumundadır. (Uğurlu, 2004: 33)

b. Ses ve yapı bakımından birbiriyle ilgisi olmayan, ayrı kaynaklardan gelen kelimeler arasında da bire çok eş değerlik olabilir. (Uğurlu, 2004: 34)

3. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede hiçbir kelime eş değer olmayabilir: $1 \equiv \emptyset$

Kaynak lehçedeki bir kelimenin kavram alanını, hedef lehçede hiçbir kelimenin kavram alanı kabul edilebilir bir şekilde örtmeyebilir. Bu durumda “bire hiç” eş değerlik söz konusudur. Bunlar genellikle, kaynak lehçeyi konuşan topluluğun, kendine has kültürünü yansıtan kelimelerdir. Kaynak lehçedeki bir kelimenin hedef lehçede kabul edilebilir eş değerinin olmadığı durumlarda aktarma yapılırken; ya kelime aynen alınarak dipnot vb. şekilde açıklanabilir; ya da anlamına göre aktarılabilir. (Uğurlu, 2004: 34-35)

Eş değerlik konusunda Türkiye’de günümüze kadar yapılan çalışmalara bakıldığında sadece yalancı eş değerlik konusunun incelendiği görülmektedir. Yalancı eş değerlik konusunda yapılan çalışmaların çoğu makale düzeyinde çeşitli dergilerde yayımlanmış çalışmalardan ibarettir.

Çalışmamıza kaynaklık edecek olan Özbek Türkçesindeki duygu fiilleri 2006 – 2007 yıllarında “Özbekistan Milliy Ensiklopediyası” Davlat İlmiy Nashriyati tarafından, A. Madvaliyev başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanan beş ciltlik *Özbek Tilining İzahli Lugati* taranarak tespit edilmiştir. ÖTİL’den alınan fiillerin, parantez içerisinde cilt ve sayfa numaraları verilmiştir. Fiillerin örneklenmesinde sözlüklerde kullanılan cümlelerden faydalanılmıştır. Özbek Türkçesindeki örnek cümleler çeviri yazısıyla orijinaleri verilerek Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Örnek cümlelerin alındığı eserin adı altı çizili olarak belirtilmiştir.

Duygu fiilleri tespit edilirken deyimlik fiillerin de dâhil edilmesi iki lehçe açısından da daha çok fiilin incelenmesini sağlamıştır. Duygu ifade eden deyimlik fiiller de yukarıda bahsi geçen sözlüklerde geçen fiillerdir.

Türkiye Türkçesindeki ve Özbek Türkçesindeki duygu fiilleri ve duygu ifade eden deyimlik fiiller listelenerek leksikolojik karşılaştırmalı yöntem ile karşılaştırma yapılmış ve bu karşılaştırma sonucunda tespit edilen fiiller 1. Eş değeri olmayan olumlu duygu fiilleri 2. Eş değeri olmayan olumsuz duygu fiilleri 3. Eş değeri olmayan yansız duygu fiilleri şeklinde üç bölümde incelenmiştir.

1. Eş değeri olmayan olumlu duygu fiilleri

1. 1. alqamâq Fiilin anlamı ÖTİL'de (I: 76) "biri için sağlık, iyilik dilemek" olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır. Ancak Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılacak aktarmalarda bu fiilin yerine "esenlikler dilemek, iyilik dilemek" şeklinde bir aktarım kullanmak doğru olacaktır.

...*"tupraq âlsäng – âltın bolsın, martabali bolinglar", deya alqagänlari-alqagän.* J. Abdullaxânov, *Xânadân*. (Toprak alsan altın olsun, mertebeli ol diye durmadan iyilik diliyor.)

1. 2. bötamlamâq Fiilin anlamı ÖTİL'de (I: 420-421) "çocuğu deve yavrusuna benzeterek, köşeğim diyerek şımartmak, sevmek" olarak açıklanmıştır. Türkiye Türkçesinde bu deyimlik fiilin eş değeri bulunmamaktadır. Fakat yapılacak aktarmalarda "kuzum diye sevmek" şeklinde bir ifade kullanılabilir.

Şul zamânda Gülistânning sultâni bötamlab, qozimlab... yığladi. «*Murâdjân*». (O anda Gülistan'ın sultanı evladım, kuzum diye... ağlamaya başladı.)

1. 3. sizlamâq Fiilin ÖTİL'deki (III: 496) anlamı "kendinden büyük ya da herhangi bir kişiye saygıdan "siz" diye hitap etmek" olarak açıklanmıştır. Söz konusu fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Akramxân undân javâb muştı kütib, jänggä hâzirlängän çâqda da'vâgär endi gazab bilân emas, hazil bilân vâ sizlab javâb qıldı. İ. Rahim, *Tinimsiz şahar*. (Ekremhan ondan gelecek olan cevap yumruğunu bekleyip "savaşa" hazırlandığı zaman davacı artık gazapla değil, şakayla ve siz diyerek cevap verdi.)

1. 4. sizsiramâq Fiilin ÖTİL'deki (III: 497) anlamı "kendinden büyük ya da herhangi bir kişiye saygıdan "siz" diye hitap etmek" olarak açıklanmıştır. Söz konusu fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

2. Eş değeri olmayan olumsuz duygu fiilleri

2. 1. ajabsinmâq Fiilin anlamı ÖTİL'de (I: 43) "biraz hayret etmek" olarak açıklanmıştır. Türkiye Türkçesinde fiilin anlamını karşılayan bir fiil bulunmamaktadır.

İşlab otirgän xonamda özimça ajabsindim: Dadajângä nimä boldi. R. Rahmân, *Âdat*. (Çalışmakta olduğum odamda kendimce biraz hayret ettim: Babacığma ne oldu.)

2. 2. âq kiymâq Deyimlik fiilin anlamı ÖTİL'de (III: 176) "matem elbisesi giymek, bazı yerlerde, tersine taziye müddeti bitene kadar, siyah kıyafeti beyaz kıyafet ile değiştirmek, matem elbisesini çıkarmak" olarak açıklanmıştır. Deyimlik fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Rozimurâdning ânasi aza âçdi. Qarindâşlar âq kiyib, âvaz çıqardılar. Ş. Aşurova, *Yanga*. (Rozimurat'ın annesi yasa başladı. Akrabaları beyaz giyinip, haber yaydılar.)

2. 3. âq qılmâq Deyimlik fiilin anlamı ÖTİL'de (III: 176) "kendi çocuğunu lanetlemek, nefret dolu sözler söyleyerek yüz çevirmek, çocuğunu reddetmek" olarak açıklanmıştır. Deyimlik fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Agär qızım yüzimni yergä qaratgän bolsa, juvân marg bolsin, âq qıldim. S. Zunnunova, Âlâv. (Eğer kızım yüzümü yere getirirse genç yaşta ölsün, lanet ettim.)

2. 4. ar-ar qılmâq Deyimlik fiilin anlamı ÖTİL’de (I: 93) “olur olmaz şeylere inleyerek ağlamak” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

2. 5. âtamlamâq Fiilin anlamı ÖTİL’de (III: 153) “babasını defnetmek; baba diye feryat etmek” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Âldında beli bağlıq, hassa tutgän Yoldâş, Xayri vâ yana tört-beş kişi «âtamlab» bârışdı, ârqada tâbut, erkekler marhumni navbat bilän yelkalarida kötarib, songgi yolgä küzatdılar. «Yâşlik». (Önde beli bağlı, baston tutan Yoldaş, Hayri ve yine dört beş kişi baba diye feryat ederek gitti, arkada tabut, erkekler merhumu sırayla omuzlarında taşıyıp son yolculuğuna uğurladılar.)

2. 6. aytib yıqlamâq Deyimlik fiilin anlamı ÖTİL’de (II: 274) “ağıt yakmak, merhumu methederek ağlamak” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

2. 7. aza açmâq Deyimlik fiilin ÖTİL’de (I: 47) ilk anlamı “ağıtla ağlayarak matem merasimine başlamak”, ikinci anlamı “başka haneden cenazeye (adete göre kardeş-akrabaya) ağıtla matem merasimi gerçekleştirmek (bayanlar gerçekleştirir)”, üçüncü anlamı “savaş, sevda vb. sebeplerle ya da iz bırakmadan kaybolan kişilerin vefatının öğrenilmesi, bunun gibi hayatından ümit kesilen kişi için matem merasimi gerçekleştirmek” olarak açıklanmıştır. Deyimlik fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Qapqağı qalaylängän temir tâbut üy ortasıgä qoyılğaç hâtın-halaj birdän uuvâs sâlib, aza açdı. E. Usmânov, Yolqın. (Kapağı kalaylanmış demir bir tabut evin ortasına konulunca kadınlar birden feryatla mateme başladılar.)

Usta Hasanbek bolsa oğlu Şadmânbekning jängdä şâhid bolgäni tufayli aza açdı. Mirmuhsin. Me’mâr. (Hasanbek Usta ise oğlu Şadmanbek’in savaşta şehit olması sebebiyle yas tutmaya başladı.)

2. 8. aza tutmâq Deyimlik fiilin ÖTİL’de (I: 47) ilk anlamı “yas tutmak, matemde olmak”, ikinci anlamı “özenle ağlayarak ağıt yakmak (âdete göre önemsiz bir şeye)” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır. Fiilin sadece ÖTİL’deki ilk anlamı “yas tutmak” deyimlik fiiliyle karşılanabilir.

Jabbâr akä ölgän vaqtlarda qâra kiyib, aza tutıb yürgän çağlarida ham u özini hâzirgidek yâkkä-yâlgız sezmagän edi. İ. Rahim, Çin muhabbat. (Cabbar ağabey öldüğünde kara giyip, yas tuttuğu sıralarda da o kendini şimdiki gibi yapayalnız hissetmişti.)

2. 9. böri bâqış (ya da qaraş) qılmâq Deyimlik fiilin anlamı ÖTİL’de (I: 416) “korkutucu, dehşet verici bir şekilde bakmak” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Bir qolida teşa, Sanâbargä böri qaraş qilib yaqınlaşdı. K. Yaşın, Hamza. (Bir elinde keserle Senaber’e korkutucu bir şekilde bakarak yaklaştı.)

2. 10. gumânsiramâq Deyimlik fiilin anlamı ÖTİL’de (I: 524) “birinden ya da bir şeyden biraz şüphelenmek” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Ergaş stol âldigä kelayâtib, ârqasidagi Dovrotvortsevgä yana gumânsirab qaradi. A. Muxtâr, Âpa-singillar. (Ergaş masanın önüne gelip, arkasındaki Dovrotvortsev'e yine biraz şüphelenip baktı.)

2. 11. ingalamâq Fiilin anlamı ÖTİL'de (II: 207) “«inga-inga» diye ses çıkarmak, bu tarzda bir sesle ağlamak” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Birdän başqa bir âvâz eşitildi: kimdir tez-tez gâpiradi; dâm erkakça, dam xâtinça sözladi, dam çaqalâq bolib ingalaydi. Âybek, Tanlangân asarlar. (Birden başka bir ses duyuldu: birisi hızlı hızlı konuşuyor, bazen erkek gibi, bazen kadın gibi konuşuyor, bazen bebek olup inga diye ağlıyor.)

2. 12. ingillamâq Fiilin anlamı ÖTİL'de (II: 207) “«ing-ing» diye ses çıkarmak (esasen bebek ağlaması hakkında)” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Kenjamizni tizzamgä âldim. U dasturxonni âlib ketayâtgân ânasigä qolini çözüb ingilladi. T. Murâd, Ât kışnagân âqsâm. (Küçüğümüzi dizime oturttum. O sofrayı toplayıp götüren annesine kollarını uzatıp inga diye ağladı.)

2. 13. kan gütmek Deyimlik fiilin anlamı TS'de “kan dökerek öç almak istemek” olarak açıklanmıştır. Fiilin Özbek Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

2. 14. kan istemek Deyimlik fiilin anlamı TS'de “öldürülen bir kimsenin öcünün alınmasını istemek” olarak açıklanmıştır. Fiilin Özbek Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

2. 15. kana susamak Deyimlik fiilin anlamı TS'de “öldürme hırsı duymak” olarak açıklanmıştır. Fiilin Özbek Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

2. 16. korkusundan altına etmek (kaçırmak, yapmak) Deyimlik fiilin anlamı TS'de “çok korktuğunda idrarını veya dışkısını kaçırmak” olarak açıklanmıştır. Fiilin Özbek Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

2. 17. ölümün soluğunu ensesinde duymak (hissetmek) Deyimlik fiilin anlamı TS'de “her an öleceğini beklemek, ölüm korkusu ile dolu olmak” olarak açıklanmıştır. Fiilin Özbek Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Yüz yaşından daha çok insan ne kadar yaşar ki ölümün soluğunu enseimde duyuyorum. -Y. Kemal.

2. 18. sânsänlamâq Fiilin ÖTİL'de (III: 441) anlamı “sen diye hitap etmek, saygısızlık etmek” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Hâji Zâkir endi kampirni sânsänlab, ungä doq urardi. S. Ayniy, Esdaliklar. (Hacı Zakir şimdi ihtiyara sen diye hitap edip, onu tehdit ederdi.)

2. 19. sânsiramâq Fiilin ÖTİL'de (III: 441) anlamı “sen diye hitap etmek, saygısızlık etmek” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

–*Qâl, -Sâdıq endi sânsıraşgä ötibdi.* H. Gülâm, Maş'al. (-Kal, Sadık şimdi sen demeye başlamıştı.)

2. 20. senlamâq Fiilin ÖTİL'de (III: 480) ilk anlamı “birine sen diye hitap etmek”, ikinci anlamı “sen diye hitap ederek saygısızlık etmek” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Bâzârkom dam sizlab, dam senlab, çolgä odağaylardi. T. Aşurov, Âq ât. (Pazar yöneticisi bazen siz diyor, bazen sen diyor, ihtiyara bağıra çağıra tehdit yağdırıyordu.)

2. 21. sensiramâq Fiilin ÖTİL’de (III: 480) ilk anlamı “birine sen diye hitap etmek”, ikinci anlamı “sen diye hitap ederek saygısızlık etmek” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Ahmadjân qısmgä yangi kelgän küni bu yigit undän: -Qayerlisan? – deb soradi. Özidän kiçik bu yigitning sensiragäni Ahmadjângä malâl keldi. A. Qahhâr, Âltin yulduz. (Ahmetcan’ın bölüme yeni geldiği gün bu delikanlı ona: -Nerelisin? – diye sordu. Kendinden küçük bu delikanlının ona sen diye hitap etmesi Ahmetcan’ı üzdü.)

2. 22. sökinmâq Fiilin anlamı ÖTİL’de (III: 612) “kendi kendine, hiç kimseye duyurmadan sövmek” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Yaxşibâyev boralab sökindi, lekin közini açdı. M. M. Dost, Lâlâzâr. (Yahşibayev bir güzel kendi kendine sövdü, ama gözünü açtı.)

Şâhmurâd Köhistâniy kün boyi dıqqat bolib, sökinib yürdi. Mirmuhsin, Temur Malik. (Şahmurat Köhistani günü sinirlenerek, kendi kendine küfrederek geçirdi.)

Faqat... uzâqdän Qâdir devkorning qârası körindi degunça, pongillab sökingänça, közdän pinhân bolışadi, juftakni râstlab qalışadi. «Yâşlik». (Ancak... Uzaktan Kadir’in dev gibi cüssesi göründü mü, söylenir, içinden söver ama gözden irak yerlere saklanıp, ortalıktan yok olurlardı.)

2. 23. üstüne sevmek Deyimlik fiilin anlamı TS’de “birini severken bir başkasını daha sevmek” olarak açıklanmıştır. Fiilin Özbek Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Sanki ben sizin üstünüze birini sevmişim, herkese rezil olmuşum, siz de onu duymuşsunuz. -M. Ş. Esendal.

2. 24. yığı çıkarmâq Deyimlik fiilin anlamı ÖTİL’de (II: 272) “bir kişinin vefatı sebebiyle toplanıp sesli bir şekilde ağıt yakarak ağlamak” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

3. Eş değeri olmayan yansız duygu fiilleri

3. 1. bürgüt bâqış qılmâq Deyimlik fiilin anlamı ÖTİL’de (I: 376) “etkileyici bir şekilde dik dik bakmak” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Bâbâm bürgüt bâqış qilib mengä qaradilar. S. Ahmad, Yulduz. (Dedem kartal bakışıyla bana baktı.)

3. 2. kendi kendine gelin güveyi olmak Deyimlik fiilin anlamı TS’de “ilgilinin nasıl karşılayacağını düşünmeden bir işi olmuş bitmiş sayarak sevinmek” olarak açıklanmıştır. Fiilin Özbek Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Kız kardeşi ile Mahir daha ortada fol yok yumurta yokken gelin güveyi olmuşlar. -H. R. Gürpınar.

3. 3. öz gâpi özigä xumâr qılmâq Deyimlik fiilin anlamı ÖTİL’de (IV: 423-424) “kendi sözü kendine ilginç gelmek” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Muallim öz gäpi özigä xumâr qilib xoxoladi... «Yâşlik». (Öğretmen kendi sözü kendine ilginç gelip güldü...)

3. 4. şâdimarg bolmaq Deyimlik fiilin ÖTİL'de (IV: 591) anlamı “sevinçten, keyiften birdenbire ölmek” olarak açıklanmıştır. Fiilin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

–*Quvânçdän şâdimarg bolışgä âz qâldim. Keçasi bilân mijja qâqmay, şirin xayâllargä çâtib çıqdim, - dedi Kamâliddin.* T. Jalâlov, *Altin kafas.* (-Mutluluktan öleyazdım. Geceleyin gözümü kırpmadan, tatlı hayallere dalıp gittim, - dedi Kemalettin.)

Sonuç

Lehçeler arası yapılacak aktarmalarda, lehçelerden birinin öğretilmesinde ve ortak bir yazı dili oluşturulması hedefinde yapılacak en önemli çalışma, lehçeler arası eş değerlik araştırmaları yapılarak eş değerlik sözlükleri hazırlanmasıdır. Son yıllarda artarak devam eden yalancı eş değerlik çalışmaları bu alandaki açığı kapatmak üzere bir başlangıç olarak sayılsa da bütün lehçeleri kapsayan sadece yalancı eş değerlik değil, bütünüyle bir eş değerlik çalışması Türk lehçelerinin en büyük ihtiyaçlarından biridir.

Çalışmamızda söz konusu iki lehçe sözlüklerinden tespit edilmiş olan duygu fiilleri eş değerlik açısından incelenmiş ve eş değeri olmayan duygu fiilleri ifade ettikleri anlama göre olumlu, olumsuz ve yansız duygu duygu fiili olarak sınıflandırılmıştır.

Özbek Türkçesindeki dört olumlu duygu fiilinin Türkiye Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır. Özbek Türkçesindeki on sekiz olumsuz duygu fiilinin Türkiye Türkçesinde; Türkiye Türkçesindeki altı olumsuz duygu fiilinin ise Özbek Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır. Toplamda yirmi dört olumsuz duygu fiilinin eş değeri bulunmamaktadır. Özbek Türkçesindeki üç yansız duygu fiilinin Türkiye Türkçesinde; Türkiye Türkçesindeki bir yansız duygu fiilinin ise Özbek Türkçesinde eş değeri bulunmamaktadır.

Lehçeler arası yapılacak aktarmalarda eş değeri olmayan kelimeler söz konusu olduğunda; eş değeri olamayan kelime ya dipnotla açıklanmalı ya da kelimenin hedef lehçede anlamını karşılayabilecek benzer bir ifade kullanma yoluna gidilmelidir. Yapılacak aktarmalarda aslına en yakın aktarma ancak kelimenin orijinalinin kullanılmasıyla mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Arslan, M. S. (2019). *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki Duygu Fiillerinin Eşdeğerliği*. Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Doktora Tezi, Bişkek.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü,.
- Komisyon (2006-2007), *Özbek Tilining İzohli Lugati, 5 Cilt*. Editör: A. Madvaliyev. Taşkent: Davlat İlmiy Nashriyoti.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Marufov, Z. M., vd. (1981). *Özbek Tilining İzahlı Lugati I/II*. Moskova: Rus Dili Nashriyot.
- Resulov, A. (1995). Akriba Diller ve “Yalancı Eş Değerler” Sorunu. *Türk Dili*(524), 916-924.
- Sartorius, M. (1999). *Kadınlarda Duygusal Zekâ. EQ'yu Daha İyi Kullanmanın Yolları*. (Ş. C. Erendor, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.

- Şahin, S. (2012). *Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller. Doktora Tezi*. Ankara.
- TDK. (2011). *Türkçe Sözlük* (11. Baskı b.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uğurlu, M. (2004). Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği. *Bilig Dergisi*(29), 29-49.
- Uğurlu, M. (2011). Lehçe içi Aktarmada Yalancı Eş Değerlik. 38. *ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, (s. 1877 - 1890). Ankara.
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 17-51.